

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (438) Н 34

Андрій Науменко

СЕЛО БРЕЧ ТА ЙОГО ОКРУГА

У статті досліджується історія поселень Брецької сільської ради Корюківського району Чернігівської області.

Ключові слова: Бреч, Полоницькі, селяни, євреї, школа.

Неподалік від районного центру міста Корюківки Чернігівської області розташоване село Бреч. Воно є центром сільської ради, до якої ще належать невеликі села Лубенець, Гуринівка, Нова Гуринівка, Озереди, Ховдіївка. Через Бреч протікає маленька річка Бречиця, що починається з боліт біля села Матвіївки Сосницького району і впадає у Снов уже під назвою Бреч.

Перші люди у цих краях з'явилися в епоху неоліту (нового кам'яного віку – 5-4 тис. р. до н. е.). Біля с. Лубенець було виявлено стоянку первісних мисливців і рибалок. Також тут пізніше існувало поселення епохи бронзи (II тис. до н. е.) [1].

У I тис. до н. е. (залізний вік) біля нинішніх сіл Лубенець і Ховдіївка існували городища юхнівської культури (VI-III ст. до н. е.). Племена юхнівців швидше за все належали до балтів – предків сучасних литовців та латишів. Саме балтське походження мають назви річок Бреч, Снов, Мена тощо. Деякі дослідники ототожнюють юхнівців з меланхленами Геродотової «Історії», інші – з будинами. Населення проживало в укріплених городищах, які мали земляні вали, рови, дерев'яні стіни-загорожі, займалося приселищним скотарством і землеробством. До домашніх ремесел і промислів належали ткацтво, гончарство, виплавка заліза з болотної руди та ковальство. Юхнівці вже будували дерев'яні наземні житла з глинобитними печами [2]. Городище у Ховдіївці займало площу 75/100 кв. м. Було обнесене валом, на якому знаходився дерев'яний частокіл, та обкопане ровом.

Територія Чернігівщини у ті часи входила до сфери інтересів скіфських племен. Можливо, що племена юхнівців перебували у залежності від своїх південних сусідів. На початку нашої ери наш край поступово починають заселяти давні слов'яни. Балти були частково витіснені на північ та північний захід, частково асимільовані. До цього періоду належить пізньозарубинецьке поселення (II ст. до н. е.) на місці юхнівського городища у Ховдіївці.

У часи Київської Русі на місці давнього городища у Ховдіївці існувало селище. Виявлено його було у 1982 р. розвідкою Чернігівського історичного музею. Досліджував науковий співробітник О. В. Шеқун. Площа поселення становила 110/140 кв. м. Населення проживало у 5 дворах. На місці розкопок було знайдено фрагменти кераміки XI-XIII ст. [3]. Ці землі тоді входили до складу Сновської тисячі Чернігівського удільного князівства.

Після монгольської навали на Чернігівський край 1239 р. про існування поселень на цій території нічого не відомо до початку XVIII ст. У 50-60-ті рр. XIV ст. землі Чернігово-Сіверщини увійшли до складу Великого князівства Литовського. У XV ст. згадується сусіднє село Домислин (сучасний Домашлин) – центр волості, що належала до Чернігівського князівства. У 1440-1455 рр. Домислин фігурує як

© Науменко Андрій Миколайович – молодший науковий співробітник Корюківського історичного музею.

пожалування князю Борису Глинському – нащадку золотоординського правителя Мамаю, «до волі» великого князя литовського Казимира [4]. Саме на домислинських землях у XVIII ст. з'являються села Бреч, Ховдівка, Лубенець, Гуринівка. У 1500 р. чернігівський і новгород-сіверський князі разом з уділами переходять під владу Московської держави. Після ряду московсько-литовських війн північ Чернігівщини залишається у руках Москви. Протягом XVI ст. землі обширної Домислинської волості роздаються за службу дрібним феодалам – дітям боярським. Тоді ж у волості утвердився поділ на «острови». «Островом» називалася територія, з кількох сторін обмежена річками. Серед них відомі Домислинський, Холми, Жуковича, Стопилин, Скробівщина, Сядринський, Валайківський. Останній, зокрема, знаходився між річками Бреч, Хребетна (нинішня назва – Бурачків, біля села Хотіївки Корюківського р-ну), Бобрик та Дуадковими лісками на півдні. Швидше за все бречкькі землі перебували у складі Домислинського та Валайківського «островів». Була поширена практика надання земель одночасно кільком феодалам. Так, на початку XVII ст. Домислинським «островом» володіли сини боярські Света Долгий, Філіп Коденьов, Григорій Потапов [5].

У ході подій Смутного часу (1604-1613 рр.) у Московській державі Чернігівщина з 1611 р. опиняється під контролем поляків і з 1618 р. по 1648 р. офіційно входить до складу Речі Посполитої як князівство, а з 1635 р. – як воєводство. Власником Домислинського «острова» у 30-х роках був надвірний маршалок Адам Казановський, а потім український магнат, київський каштелян Адам Кисіль [6].

Після Визвольної війни 1648-1654 рр. ці землі увійшли до Менської і Волинської сотень Чернігівського полку.

Заснування сіл Бречі і Ховдівки пов'язане з козацьким старшиною Василем Полоницьким з українського шляхетського роду. Рід Полоницьких походив з Правобережної України, судячи з прізвища, можливо, з м. Полонне на Волині. Ще у 1663 р. згадується Євстафій (Остап) Полоницький-Шимко, канівський полковий писар. Того року він отримав нобілітацію, тобто шляхетство, від польського короля Яна-Казимира II. Як шляхтич, отримав герба: 2 перехрещені стріли з мечем на червоному полі [7]. Дружиною Євстафія була донька священика Маргарита Микитівна – рідна сестра св. Феодосія Углицького [8]. Єдиним їхнім сином і був Василь Полоницький. Переселяється він на Лівобережжя, очевидно, після зречення гетьмана Петра Дорошенка, бо вже у 1679 р. значиться знатним товаришем Чернігівського полку. З 1701 по 1708 рр. обіймає посаду любецького сотника, згодом він військовий товариш. Пік кар'єри Полоницького – звання бунчукового товариша. У 1723 р. згадується як комісар Ніжинського полку. 1727 р. брав участь у Сулацькому поході, під час якого і помер [9]. Ще 1710 р. Полоницький став власником Домишлина по обміну з чернігівським полковником Павлом Полуботком. За рік до того, 30 серпня 1709 р., він отримав універсал гетьмана І. Скоропадського, що дозволяв на р. Бречі, нижче його ж слобідки Володимирівки, насипати греблю і «млини по зможности води построить» [10]. Згідно з іншим документом, слобідка на річці Бречі Володимирівка, «поселена им же Полонецким в 1710 году на земли села Домишлина» [11]. У вересні 1710 р. Полоницький отримав універсал, що дозволяв йому «осадить людей заграничних литовских при хуторе его ж на річці Бреч, в грунтах Домишлинских» [12]. Ця слобідка і поклала початок селу Бреч. Називалася спочатку вона Володимирівкою – на честь одного з синів господаря. Через кілька днів, 18 вересня, Полоницький знову отримав універсал «на часть войсковую в млине Андрея Ховдея» [13]. Через 4 роки тут на купованій землі виникає слобідка Іванівка. Згодом це поселення отримало назву Ховдівка.

Василь Полоницький був людиною крутої вдачі. У 1715 р. посполиті Домишлина судилися з ним у Генеральному суді і, що нетипово, виграли позов. Позивалися ж за те, що господар надмірно оббирав своїх селян та змушував відбувати панщину надміру. З 1713 р. по 1727 р. пан вів майнові суперечки з іншими землевласниками [14]. З 1727 р. маєтки В. Полоницького перейшли його дружині з дітьми. У 1730 р., коли провадилося генеральне слідство про маєтності Чернігівського полку, згадується

вдова Василя Полоницького – Анастасія, донька седнівського сотника Рафаїла Давидовича, з дітьми. Крім уже згаданих Домишлина, слобід Іванівки, Володимирівки, їм належали слобода Михайлівка (нині с. Тютюнниця Корюківського р-ну) та частки в селах Кезі і Шумани Любецької сотні. Всього ж Полоницькі мали 126 дворів посполитих та 2 млини [15]. Щодо нащадків Василя Євстафійовича, то мав він чотирьох синів та двох доньок. Іван, очевидно старший, згадується лише 1718 р. як студент Чернігівського колегіуму. Володимир (помер до 1768 р.) – бунчуковий товариш, навчався у Чернігівському колегіумі, мешкав у Домишлині, мав до 50 дворів підданих. Його володіння перейшли у спадок донькам. Євфросинія була дружиною військового товариша Івана Кузьминського, Марія – значкового товариша Івана Соколовського. Обидві жили у Домишлині. Ще один син Полоницького – Василь (1716/21 – після 1768 р.), після закінчення Київської академії працював канцеляристом Генеральної військової канцелярії (ГВК), пізніше був військовим товаришем та любецьким сотником. На нього також скаржилися домишлинські селяни. Мав сина Петра і доньку Ганну [16].

Володимирівка або Бреч збереглася у власності за нащадками одного з молодших братів – Михайла. Він також починав службу канцеляристом ГВК, отже, мав відповідну для цього освіту. Потім був військовим, бунчуковим товаришем (з 1747 р.). Мав посполитих, крім Бречі, ще й у Домишлині, також жилий двір і шинок у останньому. Близько 1757 р. був убитий вїтом та селянами Габрелівки (нині с. Трудовик Корюківського р-ну) [17]. У Михайла Полоницького було 3 сини – військові товариші Григорій (1742 – до 1813), Федір (1743- після 1810), значковий товариш Яків (1748 – після 1787) та доньки Варвара і Пелагея [18]. Всі мешкали у Бречі.

Ще у родині Василя Євстафійовича були доньки Уляна і невідома на ім'я. Перша була заміжня за Андрієм Сібірським – домишлинським, пізніше чернігівським священником зі шляхетського роду. Друга донька була за значковим товаришем Федором Демидовським. Чоловік звинуватив її у перелюбстві з власним братом Володимиром [19]. Андрій Григорович Сібірський до священства був значковим товаришем. 1738 року привласнив універсали і купчі дані йому на зберігання М. Полоницьким. Володів хутором Гуринівкою, де мав приїжджий двір [20].

Щодо заснування села Лубенець, то за легендою пан Максимович у II пол. XVIII ст. виграв у карти чи купив у Лубнах 12 родин селян-кріпаків. Поселив на своїх землях над річкою поселення, яке назвали на згадку про Лубни Лубенцем. Насправді, Лубенець як слобідку поселив ще на поч. XVIII ст. (за гетьмана І. Мазепи) волинський сотник Василь Андрійович Дорошенко, племінник П. Дорошенка на землях села Савинки [21]. Тут же був його млин. На слобідку отримав гетьманський універсал. У часі гетьманування Івана Скоропадського чернігівський полковник Павло Полуботок, як власник Савинка, напав на слобідку і всіх людей розігнав, мотивуючи тим, що це землі його села. Лише після арешту Полуботка у 1723 р. Лубенець поселено заново. 1730 р. тут налічувалося 20 дворів бунчукового товариша Василя Дорошенка. Щоправда, жодних документів на слобідку власник так і не надав [22]. Дорошенко не відрізнявся янгольським характером і вже у червні 1732 р. отримав наказ гетьмана Д. Апостола повернути захоплений у Володимирівці млин братам Полоницьким [23].

Заснування Гуринівки можна приписати колишньому менському сотнику Габріелю Гуриновичу (Гуриненку). Він же поселив і Габрелівку біля свого млина на р. Бречі. Невздовзі останній зі ставком було продано Леонтію Полуботку [24]. Маємо акт за 1688 р. про розгляд справи у чернігівському полковому суді між менським жителем Г. Гуриновичем та жителями Домишлина. Останні спочатку не дозволяли йому на купленій землі на рівчаку Оленці поставити греблю, завести хутір з винницею, а потім погодилися. Так було засновано хутір Гуринівський. У 1705 р. Гуринович, на той час мешканець села Охромієвичі, продав хутір з хатою, греблею, винницею, солодовнею рідному брату Кузьмі [25]. Яким чином хутір опинився у руках Сібірського, точно невідомо.

Територіально Бреч, Ховдівка і Гуринівка входили до складу Менської, а Лубенець – до Волинської сотень Чернігівського полку.

Кількість населення слобід у 18 ст. то зростала, то зменшувалася. Так, у 1713 р. у Володимирівці було 14 дворів ґрунтових селян і 3 хати городників, 1730 р. було 19 дворів. У Ховдіївці 1726 р. – 14 дворів, 1730 р. – 19 дворів селян [26]. За ревізією Менської сотні 1734 р. можна дізнатися про майнове становище цих селян. «В слободі Бречи 23 двора – посполитие убогие которие имеют по коню и по волу и поля по дню; 7 – посполитие нищие весма убогие в едних хатах при огородах живут». У слободі Хавдіївці було 12 дворів «посполитих убогих» [27]. Така динаміка зміни чисельності населення показує, що селяни мали право вільного переходу від одного пана до іншого і цим активно користувалися.

Як згадувалося раніше, Василь Полоницький мав право поселяти слободи з «людей заграничних литовских». Так називали жителів Білорусі, що була частиною Великого князівства Литовського – автономії у складі Речі Посполитої. Ще їх називали литвинами. Прізвища Литвин, Литвиненко поширені на Чернігівщині. За переказами старожилів перші поселенці Бречі мали прізвища Михальченко, Аринич, Тополь, Юденко, Лісовий. На сьогодні з них у селі проживають лише Михальченки і Тополі.

За Рум'янцевським описом Малоросії у травні 1768 р. Бреч мала статус слободи, власниками якої були брати Григорій, Федір і Яків Полоницькі. Посполиті проживали у 10 дворах. 8 господарів були місцевими уродженцями. Левко Михальченко походив з с. Солонівки Городнянської сотні, а Григорій Реченок взагалі прийшов зі Стародубської полку. У двох дворах разом із господарями проживали сторонні люди, можливо, підсусідки. Найстаріший мешканець мав 90 років. Орну землю у незначній кількості мали 6 господарств – загалом, близько 7 га. Селяни утримували 14 коней, 12 корів, 18 телят, 2 волів. Деякі господарі мали 2-3 коней, 2-3 корови. Ремеслом ніхто не займався. Полоницькі жили у дерев'яному будинку на 3 покої. З ними жило троє вільнонайманих робітників. У маєтку був ставок. Господарям слободи належали 60 четвертей орної землі (102 га), які засівалися вівсом, житом, гречкою; також мішаний ліс, що тягся на 3 версти. З худоби утримували 7 коней, 11 волів, 4 корови, 3 телят [28].

Землі місцевості переважно малородючі, особливо у Бречі, проте дуже багато лісів і боліт. Основні повинності селян полягали у заготівлі лісу, ягід, грибів, горіхів тощо. На невеликих польових ділянках вирощували жито і овес для власного вжитку. Селяни Бречі більше займалися будництвом, тобто випалювали деревне вугілля. Потім його вивозили на продаж до Сосниці. Жителі Лубенця на прожиток виробляли вози, сани, колеса, дерев'яний посуд і продавали у Коропі та Сосниці [29].

У зв'язку з ліквідацією Гетьманщини і запровадженням загальноімперського устрою 1781 р. було утворено намісництва та повіти. Бреч і навколишні села увійшли до складу Сосницького повіту Новгород-Сіверського намісництва. Бреч, де налічувався 21 селянський двір, так само належала трьом братам Полоницьким, які жили лише за рахунок власного маєтку [30]. Ніяких посад вони не обіймали. Всього ж у Бречі і Домишлині братам належало 84 душі чоловічої та 75 душ жіночої статі. Мали також млин на р. Бреч.

Ховдіївка належала військовому товаришу Григорію Завадському та бунчуковому товаришу Миклашевському, відповідно, 7 і 2 двори. Швидше за все вони купили поселення у попередніх власників – Соколовського та Кузьминського. Тут також був млин. Сам Завадський мешкав з дружиною і вісьмома дітьми у с. Куковичі на Менщині. Всього мав у власності 206 душ обох статей, з них 73 – у Ховдіївці [31].

Власником Лубенця тоді був прапорщик Михайло Маркевич. Рід Маркевичів (Марковичів) високо піднісся завдяки Анастасії Маркович – дружині гетьмана Скоропадського. Уже в 1742 р. поселення було у власності генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича (1696-1770), якому належав і млин-вешняк [32]. Такі млини працювали лише весною, коли маленькі річки ставали повноводими. 1766 р. у Лубенці налічувалося 6 хат, а у 1781 р. – 9 дворів залежних селян. Тоді ж тут працювала панська винокурня на 3 казани. Вино вироблялося із зерна власника і продавалося місцевим селянам в обов'язковому порядку [33].

На хуторі Гуринівка, яким перед тим володів Андрій Сібірський (помер до 1780 р.), було 9 дворів і 1 бездвірна хата підсусідків [34]. Млин тоді вже не функціонував.

Між Бречцю і Габрелівкою у лісі стояв хутір Вертеча, де було 3 хати підсусідків та млин. Володів хутором чернігівський полковий суддя Тимофій Михайлович Сенюта (помер 1780 р.), племінник архімандрита Києво-Печерської Лаври Іоаннікія Сенюти. Т. Сенюта навчався за кордоном, кар'єру розпочинав перекладачем. 1768 р. його рангові маєтності захопили наглядачі Чернігівського полку військові товариші Іван Товстоліс та Герасим Завадський [35]. Крім Вертечі, Сенюта мав власність у Домишлині, Тютюнниковій слободі. Йому належало ще кілька хуторів. Один з них знаходився в урочищі Великий ліс між Бречцю і Домишлином [36].

У травні 1783 р. імператорським указом остаточно було закріпачено власницьких селян Лівобережної України. Через 2 роки козацьку старшину урівняно у правах з російським дворянством. Отримали дворянство і Полоницькі.

У 1796 р. з 3-х намісництв було утворено Малоросійську губернію, яку в 1802 р. поділено на Чернігівську і Полтавську губернії. На 1799–1801 рр. кількість селян-кріпаків чоловічої статі становила: деревня Бреч – 88 душ, деревня Лубенець – 41, деревня Гуринівка – 34, деревня Ховдівка – 62, хутір Вертеч – 11 душ [37]. Деревнею (сільцем) називалися тоді невеликі села, де не було церкви. Якщо до загальної кількості чоловіків додати жіноцтво, отримаємо близько 450 чол. Це навіть більше, ніж значиться по сільраді на сьогоднішній день.

Повернемося тепер до Полоницьких. Старший брат Григорій з 1772 р. відбував козацьку службу і 1785 року став військовим товаришем. Був одружений з донькою військового товариша Євдокією Ковтун. У них були сини Микола (1781–до 1816), Федір (1789–після 1831) та донька Марія (згадана 1786 р.). Микола народився у Домишлині, вже з 12 років перебував на цивільній службі спочатку у Сосниці, а згодом у Чернігові. Почавши службу з самих низів, через 6 років отримав чин колезького реєстратора – чиновника найнижчого 14 класу по «Табелі про ранги», що дорівнював чину армійського прапорщика. Через 3 роки був звільнений зі служби і потім разом з дружиною Анастасією Іванівною жив у маєтку, можливо у Домишлині [38]. Мали вони синів Василя (згаданий 1816 р.) і Григорія (1809–після 1845 рр.). Останній з 1828 р. служив канцеляристом Сосницького повітового суду. У 1838 р. отримав чин губернського секретаря (дорівнював армійському поручику). З 1845 р. з дружиною Варварою жив у Бречі, де мав 15 душ чоловічої статі.

Федір Григорович кар'єру розпочав у Сосницькому нижньому земському суді. Дослужився до губернського секретаря (1809 р.). Мешкав у Домишлині, мав чотирьох дітей: Василя, Захара, Аристарха і Марію. Василь Федорович (1813–після 1861 р.) обрав військову службу. Починав її рядовим Катеринбурзького піхотного полку (1833 р.). Дослужився до майора. Брав участь у поході російської армії, що 1849 р. придушувала революцію в Угорщині. Василь Полоницький одружився на доньці поміщика-католика Марії Семенівні Завадській. Подружжя мало доньок Феодосію (1851 р. н.) та Марію (1856 р. н.). Військову кар'єру обрав і молодший брат Аристарх (1819 – після 1861 р.) – поручик егерського Смоленського полку (1851 р.), а пізніше губернський секретар. Захар Федорович (1815 – після 1868 р.) перебував на цивільній службі, згадується як губернський секретар. Теж був одружений з католичкою – Ринейською. Мав 5-х дітей: Олександра (1855 р. н.), Георгія (1859 р. н.), Василя (1862 р. н.), Марію (1853 р. н.), Дарію (1857 р. н.) [39].

Щодо іншої гілки роду, то її родоначальником був Федір Михайлович. Мешкав у Бречі, був двічі одружений. У нього були сини Василь, колезький реєстратор, Сильвестр (1804 – після 1861), майор, Олександр (1805 – після 1868). Останній як поміщик постійно мешкав у Домишлині. Як і батько, двічі одружувався. Його сини від першого шлюбу Григорій (1832 р. н.) і Василь старший (1836 р. н.) були вихованцями Смоленського батальйону військових кантоністів. Згадується Олександр Полоницький ще у 1861р., коли спільно з Сильвестром володів 13-ма десятинами землі. Кріпаків брати не мали. Через 7 років Олександр уже не мав і землі [40].

Засновником третьої гілки роду був значковий товариш Яків Михайлович. На козацькій службі перебував з 1772 р., у 1786 р. вийшов у відставку. Дружиною його була Марія Журба, донька сотника. Їхні діти – Іван, Костянтин, Марія, Марина. Більше

відомо про Костянтина Яковича (бл. 1784 – після 1842 р.). До 1810 р. перебував на військовій службі, пішов у відставку підпоручиком. Брав участь у війні з французами 1812–1814 років, спочатку як сотенний начальник земського ополчення, а згодом як офіцер Чернігівського піхотного полку. Після війни перебував на цивільній службі, отримав чин губернського секретаря (1834 р.). У Бречі Костянтин Полоницький мав 150 десятин землі та 21 душу кріпаків чоловічої статі. Від шлюбу з Ганною Петрівною мав синів Данила (1824 р. н.), Федора (1832 р. н.) та доньок Олександру, Марію, Єлизавету, Надію [41].

Як бачимо, рід Полоницьких до середини ХІХ ст. значно розрісся, але разом з тим поступово зuboжив. Представники роду в основному перебували на цивільній, рідше на військовій службі, займаючи, як правило, невисокі посади. Значну частину життя більшість Полоницьких проживали у родових маєтках, що включали Домишлин (Домашлин) і Бреч. Нових придбань не було, за винятком хутора Вертеч, де до 1859 р. було 5 дворів. Тоді ж селяни були переселені у Бреч, а в їхніх будинках жили вільнонаймані слуги.

У середині ХІХ ст. на брецьких землях оселяються євреї. Вже 1859 р. згадується Бреч Єврейська як деревня євреїв-землеробів. Єврейська Бреч (тепер це вулиця Шкільна) виникла за півкілометра від Бречі Полоницьких. Усього у 18 дворах проживали 143 особи [42]. Євреї просто викупили частину землі у зuboжівших поміщиків. При цьому самі займалися ремеслом і торгівлею, а землю здавали в оренду брецьким селянам. Євреї мали синагогу, яка діяла до поч. 20-х рр. ХХ ст. За радянської влади там було влаштовано школу. Проіснувала будівля до 2010 р., потім її розібрали разом з усіма приміщеннями закритою у 2009 р. школи. Мали євреї і окреме кладовище. Покійників там ховали ще після Великої Вітчизняної війни, привозили їх зі Щорса. Нині кладовище перебуває в занедбаному стані.

У 1859 році у Бречі-І у 18 дворах налічувався 121 селянин-кріпак. Порівняно з 1781 роком кількість населення навіть зменшилась. У Ховдіївці було 11 дворів і 37 мешканців, у Лубенці – 20 дворів і 131 мешканець. На хуторі Гуринівка налічувалося всього 5 дворів і 27 жителів [43].

На час скасування кріпосного права Бреч належала кільком поміщицьким родинам: Полоницьким, Семеновим і Максимовичам. Губернському секретарю Захару Федоровичу Полоницькому належали 11 ревських душ (чоловічої статі) та 79 десятин землі. Його рідні брати Василь та Аристарх як землевласники вже не згадуються. Дещо більші володіння мав підпоручик Іван Миколайович Максимович – 20 душ та 131 десятина. Його дружині Анастасії належав Лубенець із 73-ма душами та 472 десятини землі. Рештою брецьких земель володіли спадкоємці губернського секретаря Івана Семенова – вдова Євдокія та сини Петро і Яків. Останні також мали чин губернських секретарів. Разом їм належало 11 душ та 174 десятини, причому Петро взагалі не мав землі. У власності доньки Івана Семенова – Марії перебував хутір Вертеч (7 душ, 140 десятин). Частиною хутора (6 душ та 120 десятин) володіла удова колезького асесора Домнікія Корнієнко. Від Семенових у казенне відомство перейшло 665 ½ десятин землі [44]. Імовірно, що саме на цих землях і поселилися євреї. За родинними переказами рід Семенових оселився у Бречі наприкінці ХVІІІ ст. Їх родоначальник на ім'я Семен був збіглим селянином, що одружився на доньці одного з Полоницьких. Їх діти і стали прозиватися Семеновими [45]. У Малоросійському родословнику згадуються військові товариші ІІ пол. ХVІІІ ст. Мойсей та Єфстафій Семенович Семенови. Від когось з них і походили брецькі Семенови. Як спадкові дворяни Семенови мали власного герба. У нащадків Мойсея – на червоному полі стіжок із снопів, у нащадків Євстафія – на червоному полі перехрещені прапор і меч [46]. Станом на 1868 р., усіма родинними землями у Бречі (200 десятин) володів Яків Семенов, а його брат Петро був взагалі безземельний. Їхня сестра так само володіла Вертеччю. Угіддя Захара Полоницького зменшилися до 40 десятин. Гуринівкою у 50-60-х рр. ХІХ ст. володів титулярний радник Раух. Усього у Сосницькому повіті йому належало 9 поселень [47]. Виходець із прибалтійських німців Карл Єгорович Раух був сином лейб-медика дружини імператора Миколи І. У Корюківці він побудував

винокурний та цукровий заводи. Пізніше Раух продав основну частину своїх земель та цукровий завод московському купцю І гільдії Миколі Федоровичу Шубіну. Багато поміщиків було на ховдівських землях. Це дружина підполковника Анна Василівна Трабинська (17 душ), дружина поручика Олександра Василівна Тарасова (4 душі, 72 десятини), Анастасія Павловська, спадкоємці Варвари Василівни Стукало. Найбільше ж належало удіві підпоручика Марії Василівні Троцькій-Сенютович – 16 душ та 163 десятини [48].

1861 року селяни отримали довгоочікувану волю, але ще деякий час залишалися тимчасовозобов'язаними, тобто мали відбувати давні повинності. Середній розмір селянського наділу по Сосницькому повіту становив близько 3,1 десятини на ревізку душу (1 десятина=1,09 га). Селяни повинні були сплачувати викупні платежі – 1,54 руб. з десятини. Кілька заможних господарів мали по 20 десятин, селяни-середняки мали по 5-8 десятин. Бідняцькі наділи, а таких була більшість, включали від 0,5 до 3 десятин землі [49].

Основні масиви землі на 1872 рік біля Бречі належали поміщикам Максимовичу, Семенову, Полоницькому, біля Гуринівки – московському купцю Шубіну, біля Лубенця – Максимовичу. Найбільше власників мали ховдівські ґрунти. Це Павловська, Троцька, Сидоровська, Стукалова. На хуторі Вертеч був один двір, де проживала досить заможна родина, очевидно, відставного солдата, з 5 осіб. Землі ж тут, в основному, належали пані Моляревській. Основним заняттям місцевих жителів залишалося землеробство. Бречани і лубенчани, до того ж, займалися і промислами. Всі поселення, окрім Лубенця, належали до Домашлинського приходу. Лубенець належав до приходу села Савинок [50].

Наприкінці XIX ст. кількість населення у Бречі та навколишніх поселеннях дещо зростає. На 1897 р. у Бречі проживало 476 осіб, у Лубенці – 330, у Ховдівці – 183, у Гуринівці – 157 [51]. Значна частина селян сезонно працювала у панських економіях та на корюківських цукрових заводах. За 7 км. від Бречі в бік Домашлина на хуторі Бешківка була економія пана Едварда Держановського, поляка за національністю. Пан мав 500 десятин поля і лісу. В економії утримували велику кількість коней, корів, овець, свиней. Працювали винокурня, цегельня і паровий млин. Біля маєтку був рибний став. Поля засівалися зерновими, льоном, коноплями, травами. Розраховувався пан за роботу досить непогано. Для робітників навіть було влаштовано їдальню. Діяла економія до революції 1917 р. Едвард Людвігович також був активним членом Сосницького земства, обирався секретарем повітової земської управи. Інша економія, приблизно з 80-х рр. XIX ст. діяла у Габрелівці. Власником її був Юхим Васильович Смирнов. Йому належало 1800 десятин землі, значна частина якої здавалася в оренду селянам за частину врожаю. На решті земель, крім зернових, конопель, льону, вирощували тютюн, картоплю та овочі. В економії розводили велику рогату худобу, свиней. Був великий сад, працював паровий млин [52].

Щодо Полоницьких, то на початок XX ст. ті з них, хто проживав у Бречі, розпродали свої землі і фактично перетворилися на середньозаможних селян. Відомо, що на кінець XIX ст. у селі проживав з дружиною Оксенею Василь Полуницький (так переінакшили прізвище). Народився він приблизно у 50-60-х роках XIX ст. Хто був його батьком, точно не відомо, швидше за все Захар Федорович, останній власник Бречі з роду Полоницьких. Мав дітей Олімпія (? –1933), Василя (? –до 1928), Трифона (? –1932/3), Ганну (1902–?). Взагалі, серед 30 представників роду Полоницьких середини XVIII – кінця XIX ст. ім'я Василь було найпоширенішим і зустрічається 8 разів. Ця традиція продовжиться і у XX ст. Крім того, згадуються пізніше дружина і діти Михайла Полуницького – Єфросинія Петрівна (1884 р. н.), Василь (1916 р. н.), Федір (1919 р. н.), Марія (1910 р. н.). Очевидно, Михайло народився у 70-х – на поч. 80-х рр. XIX ст., а помер у 20-х – 30-х рр. XX ст. Хто були його батьки, також точно не відомо [53].

На поч. XX ст., а саме у 1905 р. у Лубенці було відкрито першу у цій місцевості початкову школу. Навчалися тут діти місцеві та з ближніх сіл, числом не більше 20, переважно хлопці. Працював один учитель. Приїздив двічі на тиждень священик,

який навчав Закону Божого та наглядав за вчителем. Навчальний рік тривав від свята Покрови до кінця квітня.

У 1904 р. у Бречі утворюється соціал-демократична група, членами якої були Іван Павлович Михальченко, Іпатій (Апатій) Титович Семашко, Єгор Петрович Биховець. Також її членом був Полян Павлович Тосенко з Лубенця. Всі вони працювали на Коряківському цукрозаводі. Соціал-демократи брали активну участь у революційних подіях 1905–1907 рр. І. П. Михальченко двічі заарештовувався і потім перебував на особливому обліку у поліції. П. П. Тосенко був засуджений до довічної каторги.

1907 рік для Сосницького повіту був неврожайним. Оскільки значно підвищилися ціни на зерно, Сосницьке земство вирішило розв'язати цю проблему в інтересах місцевого населення – в першу чергу селян. При посередництві банків та ряду приватних осіб у 1908 р. було закуплено 110 вагонів жита та 9 вагонів борошна. Цю продукцію продавали за зниженими цінами уповноважені від земства. У Бречі таким уповноваженим був Михайло Якович Семенов – син губернського секретаря Якова Семенова. Всього він продав населенню 1 вагон зерна. Незабаром Михайла Семенова було пограбовано і вбито. Зникли земські гроші у сумі 225 рублів та накладна. У зв'язку з трагічними подіями земська управа вирішила ці кошти списати і не вимагати їх повернення у спадкоємців Семенова [54]. Як згадували старожили, тоді на Сосниччині діяла банда есера Савицького, що здійснювала напади на багатих землевласників. Очевидно, що Семенова вбили саме вони. Син Михайла теж звався Михайлом. Ще юним близько 1902 р. одружився з наймичкою Євдокією. У подружжя народилося семеро дітей: Євген, Михайло, Олександра, Олена, Ганна, Ольга, ще одна дитина померла малолітньою.

Напередодні Першої світової війни у Бречі найбагатшими землевласниками вважалися Семенови та Левіни. Переважна більшість селян були малоземельні та безземельні. У Лубенці налічувалося 15 середняцьких та близько 40 бідняцьких господарств. У Ховдівці дрібному поміщику Омелюті належало 450 десятин поля і лісу, 300 десятин було у власності 9 родин заможних селян. Ще 130 десятин належало 12 середняцьким і 70 – 18 бідняцьким господарствам. Більшість жителів Гуринівки працювали на цукровому заводі. У 1903 р. гуринівці викупили у Держановського 140 десятин землі. Через 2 роки жителями с. Волинки у Держановського викуплено 150 десятин і засновано хутір Нову Гуринівку.

Після Жовтневої революції 1917 р. у Бречі створено революційний комітет на чолі з фронтовиком Федором Вікторовичем Юденком. Також утворено сільську раду на чолі з Прокопом Ткаченком. Навесні 1918 р. край було окуповано німецькими військами. Старостою у Бречі було призначено Саву Животкова. Дехто з селян вступив до загонів М. Щорса та О. Гарнієра. Пізніше у лавах Богунського полку І-ї Української дивізії воювали жителі Гуринівки Ілля Науменко, Павло Бутенко, Петро Гладченко, Никифор Кукуюк, Семен Гресь, Дмитро Рябченко. У грудні 1918 р. знову встановлено радянську владу. У 1919 р. у Бречі створено комнезам, який очолив Мирон Титович Семашко. Головою комнезаму в Ховдівці став Денис Тихонович Андрієнко [55].

У 1920-1921 рр. у краї пошавлюється діяльність повстанських загонів, що за офіційною термінологією іменувалися бандами. Загін отамана Петренка, який згадується у травні 1920 р., діяв на території Сосницького і Борзенського повітів під петлюрівськими гаслами. 29 травня Петренко розповсюдив «Відозву до червоноармійців Сосницького карального загону» та «Наказ по Сосницькому та Борзенському повітах Чернігівщини отамана Українського Повстанського загону Лівобережної України Петренка». У них він закликав червоноармійців і радянських службовців розходитися по домівках або приєднуватися до повстанців та погрожував смертною карою за невиконання цих наказів [56].

Більше відомо про загін отамана Рака, що виступав під анархістськими гаслами. Раніше цей отаман був співробітником Сосницької повітової міліції, але з якихось причин пішов у повстанці. Вперше загін згадується у протоколі засідання Чернігівської губернської військової наради по боротьбі з бандитизмом від 29 квітня 1921 р. Саме тоді Губчека було доручено налагодити агентурну роботу зі збору інформації

про загін. Активність раківців припадає на грудень 1921 р. Старожили пригадували, що повстанцями були переважно молоді чоловіки віком 20-30 років, частково з числа колишніх міліціонерів. На баских конях у зимовій упряжі з вишитим чорним прапором загін, озброєний гвинтівками, кулеметами, гранатами, швидко пересувався від села до села, знищуючи радянських працівників. Чисельність загону становила 60-70 чоловік. З місцевим селянством повстанці мали непогані стосунки, завдяки чому уникали сутичок з червоними загонами. У Бречі повстанці з'являлися досить часто, грабували, а інколи і вбивали євреїв. Потім збиралися у центрі села і влаштували танці з місцевими дівчатами.

Наприкінці грудня до Корюківки прибуває загін сосницької міліції Олександра Гарнієра, колишнього командира Червоної Армії та орденоносця. 31 грудня, поповнивши свої сили корюківськими комуністами і комсомольцями, Гарнієр рушив на Бреч, де тоді перебували повстанці. Бій зав'язався на території села, раківці відійшли на околицю Бречі у напрямку Ховдіївки, де зайняли зручну позицію на узліссі. Сам отаман з добре захищеного місця кулеметним вогнем стримував більшовицьку кінноту. В ході бою загинули і Гарнієр, і Рак, а також помічники останнього – Медведєв та Голубєв. За іншими даними, Медведєв залишився живий і надалі очолив повстанців. Рештки загону відступили у напрямку Сосниці [57]. Як згадувала бречанка Марія Павлівна Ющенко, тіла Рака після бою так і не знайшли. За спогадами жителя с. Лубенець Юхима Васильовича Тосенка (1900–1984) повстанці залишилися четверо чи шестеро. Ще близько року вони здійснювали наскоки на навколишні села. Потім, утомившись від такого життя, почали переговори з владою про припинення боротьби. За це вимагали видачі паспортів та легалізацію у суспільстві. Під час завершення переговорів усі повстанці були зненацька вбиті міліціонерами.

На початку 20-х років бандитами було вбито Михайла Михайловича Семенова. На той час Семенови фактично стали заможними селянами.

Починається мирне життя. По селах Брецької сільради масово відкриваються культурно-освітні заклади. У Ховдіївці у 1920 р. було відкрито початкову школу в приміщенні колишньої лісової контори, а через 7 років збудовано клуб на 60 місць. У Гуринівці у 1924 р. споруджено приміщення початкової школи, сама ж школа з'явилася на 4 роки раніше. Одночасно почалося навчання дорослих у лікнепі. У самій Бречі перша згадка про початкову школу датується також 1920 р. За клопотанням місцевих селян рішенням ВУЦВК (Всеукраїнського центрального виконавчого комітету) вона розпочала роботу у приміщенні колишньої синагоги. Один учитель навчав двадцятьох учнів. Стільки ж школярів було і в Ховдіївці. Найбільше учнів – 60 – мав Лубенець [58]. Також було організовано лікнеп. На початку 20-х років школи утримувалися Народним Комісаріатом освіти та частково сільськими громадами. Першими вчителями, чий імена відомі, у Бречі були Марія Миколаївна Авраменко з Сосниці та молода вчителька Радзівєвська з Корюківки. У кожному з 4-х класів навчалось по 10-20 учнів. Здобуття знань починали у віці 8-9 років. Навчання переважної більшості учнів обмежувалося початковою школою. Дехто продовжував освіту у Корюківці у семирічній школі. Як згадувала Ганна Тимофіївна Рубан (1919–2005), ходити доводилося пішки через ліс, тому більшість покидала навчання ще у п'ятому класі.

На 1920 р. було здійснено перерозподіл земельних угідь на користь малоземельних і безземельних селян. Брецькій громаді належало 505 десятин землі, з них 355 орної. Громада утримувала маслобійню та трьох пастухів. На 523-х жителів припадало лише 12 колодязів з питною водою. Громади Лубенця (390 осіб) та Ховдіївки (255 осіб) мали у користуванні орної землі відповідно 202 та 117 десятин. У Лубенці малоземельні та безземельні отримали у користування землю колишнього поміщика Бондаренка [59]. Гуринівська громада отримала 100 десятин із земель, що раніше належали поміщику Василю Смирнову. Ця земля була поділена між малоземельними та безземельними селянами. Всього у користуванні гуринівців знаходилася 381 десятина землі, у т. ч. 290 – орної. Також селянами використовувався інвентар зі смирновської економії [60].

У 1922 р. на колишніх землях поміщика Смирнова жителями сіл Лубенець, Самоутуги, Савинки було поселено 2 хутори. Один з них належав до Холминської, інший

до Волинської волостей. Пізніше вони стали одним селом, що увійшло до Брецької сільради. Його назва – Озереди, походить від озера, що в наш час перетворилося на сухе болото. Уже в 1925 р. на хуторах відкрито 2 лікнепи, оскільки майже все населення було неписьменним. Власної школи тут не було до 1956 р.; найближча початкова школа працювала у Лубенці.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. розпочинається кампанія з колективізації і розкуркулення. У 1929 р. у Бречі з 12 селянських господарств організовано ТСОЗ (товариство спільного обробітку землі). На його базі через рік утворено колгосп ім. Ворошилова. Першим його головою став Тимофій Єгорович Аринич. На 1932 р. колгоспу належало 670 га земель. ТСОЗ під назвою «Червоний грудень» у 1930 р. створився у Лубенці. Колективізацію тут проводили Степан Хоменко, Денис Тосенко, Петро Царенко, інші. Вже у 1933 р. діяв колгосп «Юнак». У Гуринівці протягом 1931–1933 років виникло одразу 3 колгоспи, оскільки частинами поселення вважалися хутори Нова Гуринівка і Гуринівський посьолок. За кілька років всі вони об'єдналися в один – колгосп ім. Кірова. У 1939 р. він налічував 235 чоловік. У Ховдіївці колективізація також розпочиналась із ТСОЗу, що називався «Нове життя». Його головою був Василь Леонтійович Костючок – перший сільський комуніст. Допомогали йому брати Василь і Герасим Андрієнки, Іван Компанець, Яків Пономаренко. Це єдине село сільської ради, де чинився опір колективізації з боку заможних селян. У Озередах та хуторі ім. Будьонного (так називався другий озерський хутір) у 1931–1932 рр. організовано колгоспи «Маяк» і «Бідняк», що згодом об'єдналися у колгосп ім. Будьонного. Щодо оплати праці, то у 1939 р. на трудовень брецькі колгоспники отримували по 2 кг зерна, 2 кг картоплі [61].

У цілому колективізація пройшла досить мирно, більшість селян погрозами і умовляннями змусили вступити до колгоспів. Родини заможних господарів розкуркулили, зокрема Семенових з Бречі. Господаря – Євгена Михайловича Семенова (1903–?) було заслано до Сибіру, звідки він не повернувся. Цегляний будинок родини розібрали. Євдокія Семенова з горя померла. Дружина Євгена – вчителька Надія залишилася з двома малолітніми дітьми. Щоб вижити, вийшла заміж за радянського активіста. Син Олександр (1924–1943) загинув на фронті. Молодший брат Євгена Михайло (1911–1969) у 1930 р. одружився з гуринівською селянкою Варварою Миколаївною Клименко (1912–20..). Родина жила в старій хаті. Подружжя мало 5-х дітей: Раїсу, Валентину, Миколу, Ніну, Михайла [62]. Як бачимо, в родині Семенових ім'я Михайло було найпоширенішим, як у Полуницьких – Василь. З початком війни Михайла Семенова забрали на фронт. Повернувся інвалідом, працював переважно у лісництві. Молодші Семенови всі розіхалися з батьківського дому.

Не оминув ці землі і голодомор 1932-1933 рр. Свідчення про нього залишили бречани Олександр Іллівна Шестопалова (1921 р. н.), Іван Семенович Юденко (1921 р. н.), Марія Семенівна Линник (1914 р. н.), Ганна Тимофіївна Рубан (1919 р. н.) та інші. Голодували практично всі, особливо селяни-одноосібники, бо колгоспників трохи підготовували на роботі. По селах ходили «буксирні» бригади, що забирали запаси їжі. Щоб вижити, люди збирали листя липи, щавель, лободу, інше, готували сурогат. Їли навіть їжаків. Дуже виручав у плані їжі ліс. У багатьох опухли ноги. Наслідком голоду стала дизентерія. Від голоду померли Опанас Єфремович Міщенко (1877 р. н.), Савостій Лісовий з дружиною Ганною та доньками Марфою і Параскою, Іван Лісовий (брат Савостія), Олімпій Полуницький з Бречі; брати Антон і Демид Тосенки, Василь Якович Теселько, Яків Степанович Тосенко з дружиною Кулиною з Лубенця. Звичайно, це далеко не всі жертви голоду.

У 30-ті рр. було репресовано Івана Макаровича Царенка (Лубенець), Федора Петровича Пономаренка (Ховдіївка), Федора Андрійовича Кизюна (Гуринівка).

Не оминули лихі тридцять і рід Полуницьких. Три брати – Василь, Олімпій і Трифон мали свої власні родини. У Василя було двоє синів – Дмитро (1924 р. н.) та Іван (1926 р. н.). Обоє виїхали з Бречі на Донбас на початку 50-х рр. Їх батько помер до 1928 р., бо вже того року його вдова Ірина Йосипівна була заміжня за Феодосієм Давидовим, що до і після війни був головою сільради. У Олімпія, що помер під час

голодомору, залишилися дружина і п'ятеро дітей: Григорій, Іван, Федір, Євдокія, Микола. Вже 1941 р. серед бречан вони не згадуються. Григорій (1916 р. н.) перед війною мешкав у Києві, мав власну родину. Загинув у 1945 р. Іван пропав безвісти восени 1941 р. Трифон Полуницький з дружиною Христіною Іванівною (1887 р. н.) мав синів Василя і Олександра та доньок Марію і Віру. Перед колективізацією його господарство вважалося середняцьким. Працював Трифон робітником на Корюківському цукрозаводі. У 1932 р. застудився на роботі і помер. Поховали його на родинному кладовищі, яке місцеві жителі називають Польським. Ця могила єдина, яка збереглася. Сини Трифона Васильовича брали участь у Другій світовій війні. Старший – Василь (1920–2007 рр.) потім виїхав до Ніжина, а молодший – Олександр (1923–1998 рр.) залишився у рідному селі, довгий час працював лісником. Молодший сержант Олександр Полуницький служив зв'язківцем, був нагороджений медаллю «За бойові заслуги». З дружиною Євдокією Яківною виростили трьох дітей: Тамару, Валентину та Валентина. Доньки з родинами проживають у Корюківці, а син трагічно загинув у молодому віці. Марія Трифонівна (1927–2010 рр.) також лишилася вдома. Віра Трифонівна (1932–2013 рр.) виїхала до с. Сядрине (Корюківський р-н), де мешкала тривалий час, а потім повернулася у Бреч. Мали власні родини. На сьогодні у Бречі проживають нащадки Полуницьких лише по жіночій лінії.

Напередодні Другої світової у Бречі діяли сільрада, колгосп, лісництво, медпункт, сільмаг, семирічна школа. Остання була організована у 1934 р. Першим її директором став Григорій Леп'явко, майбутній офіцер-фронтовик. У Бречі та по інших селах працювали вчителі Семен Багнюк з дружиною Катериною, Михайло Радченко, Ольга Кіфер, Ольга Корінь, Обикун, Лобода. Оскільки приміщень уже не вистачало, то поруч з «синагогою» спорудили нову дерев'яну будівлю, де розміщувалися колгоспна контора і старші класи школи. Перед війною директором призначено Рідзеля з Сосниці, що прибув разом з дружиною -вчителькою. На початку війни нового директора було мобілізовано і незабаром він пропав безвісти.

Великим лихом для місцевих мешканців стала війна 1941–1945 рр. Уже на початку вересня 1941 р. землі сільради опинилися в зоні німецької окупації. На той час лише у Бречі у 130 дворах проживало 478 чоловік. Одразу було призначено старосту села. Ним став Федір Вікторович Юденко, голова ревкому у часи громадянської війни. Також було створено поліцейний відділок. Частина місцевих поліцаїв була з числа колишніх бійців Червоної Армії, що потрапили в оточення. Пізніше староста і частина поліцаїв підтримували зв'язок з партизанами. Німці в селах з'являлися рідко, лише у 1943 р. почастишали візити угорців та козаків з колишніх радянських бійців. Часто з'являлися партизани. Зокрема, з липня 1943 р. у Бречьких лісах постійно дислокувався загін ім. Богуна у складі трьох взводів та двох диверсійних груп. Командир – Є. М. Бочаров, комісар – С. М. Жема [63]. З Бречі у партизани пішли 12 чоловік, з Лубенця – 10.

За час окупації загинуло більше десятка мирних жителів, у т. ч. дві сестри, що залишилися на початку війни єдині з бречьких євреїв – Домнікія Самійлівна Охман (1882 р. н.) та Сима Самійлівна (1886 р. н.). Майже всі євреї покинули село ще у 20-30-их рр. Цих жінок розстріляли у Сосниці ще на початку окупації. Серед інших загиблих – партизанські зв'язкові, активісти і випадкові люди. Наприклад, Яків Рибалко (1873 р. н.) з Бречі був випадково застрелений поліцейськими, коли віз дрова на базар у Корюківку, Іван Рибка з Лубенця загинув у серпні 1943 р. під час перестрілки у лісі, коли шукав свого коня. Кирила Міщенко (1904 р. н.) з Бречі розстріляли за зберігання рушниць родича. Разом з ним мадяри розстріляли і сусіда – Дмитра Кузьменка (1900 р. н.), що зайшов у гості [64]. Подружжя Хоменків – Кузьма та Уляна, а також Улита Царенко з Лубенця у 1943 р. були розстріляні у Щорсі за зв'язок з партизанами. На примусові роботи до Німеччини вивезено 14 чоловік з Бречі, 10 – з Лубенця, 11 – з Ховдіївки, 17 – з Гуринівки, 6 – з Озеред. За період окупації спалено 37 дворів.

19-20 вересня 1943 р. населені пункти Бречької сільради було визволено від ворога. Біля Озеред загинуло 13 радянських бійців. З них відомі: сержант Микола Макаров, ефрейтор Аркадій Селезньов, рядові Турсунбай Карімов, Ідріс Магомедов,

Умурзак Садигов, Юлтан Форманкулов. Спочатку їх поховали в Озередах, а пізніше перепоховали у Бречі в центрі села.

Перемога давалася важкою ціною. Майже половина мобілізованих до лав РСЧА загинула у боях. Із Бречі зі 140 мобілізованих загинуло 60 чоловік, з 90 лубенчан – 35. Гуринівка і Озереди втратили відповідно 52 із 108 і 14 із 38. З Ховдіївки пішло на війну 26 чоловік, а повернулося лише 9. Після війни найдавніша вулиця Бречі, т. зв. Руська Бреч, була названа на честь загиблого земляка – капітана Петра Савостійовича Лісового (1914–1945 рр.).

Останній закінчив семирічку, був секретарем комсомольської організації у Бречі. Його батьки і 2 сестри померли під час голодомору. У 1936 р. призваний до армії, став політпрацівником. З перших днів війни на фронті. Двічі був поранений. За бойові подвиги був нагороджений орденами Червоної зірки та Вітчизняної війни II ступеня. Замполіт 1-го батальйону 53-го стрілецького полку 18-ї гвардійської стрілецької дивізії гвардії капітан Петро Лісовий загинув 13 лютого 1945 р. у Східній Пруссії. Його дружина Мотрона Павлівна і донька Олена проживали весь час у рідному селі.

Післявоєнна відбудова, як згадували старожили, проходила надзвичайно важко. Майже все майно колгоспів було розграбоване або знищене. Одразу після окупації поля орали коровами і навіть жінками. У 1950 р. було об'єднано всі колгоспи Брецької сільради в один – імені Кірова. Йому належало 3800 га землі, з них орної – 1375 га, пасовищ і лісів – 1542 га, сіножатей – 692 га, садів – 12 га. Поступово колгосп почав забезпечуватися технікою, спеціалістами.

У 1959 р. господарство очолив молодий спеціаліст Казимир Леонардович Вишинський. При ньому почала впроваджуватися грошова оплата праці. На той час у колгоспі налічувалося 8 тракторів, 8 автомобілів, 4 комбайни, працювали млин, пилорама, утримувалося 600 голів ВРХ, 500 свиней. До 1962 р. всі села було електрифіковано і радіофіковано, збудовано близько 200 дерев'яних двокімнатних будинків під залізом та черепицею. На середину 60-х років у Бречі проживало 369 жителів, у Гуринівці – 208, Лубенці – 295, Новій Гуринівці – 72, Озередах – 219, Ховдіївці – 193 жителі [65].

Покращується культурно-освітнє життя. У 1951 р. було завершено будівництво нового корпусу брецької семирічки, де тоді навчалася 280 учнів. Це було заслугою директора-фронтовика Петра Васильовича Горбача (1914–2002 рр.). Після нього директорами були Тетяна Дубовко, Булах. За керівництва Василя Федоровича Кубрака школу реорганізовано у восьмирічку, збудовано їдальню, приміщення початкових класів, інтернат. Було організовано краєзнавчий музей. У 1954 році збудовано нове приміщення школи у Гуринівці, а через 2 роки методом народної будови споруджено початкову школу в Озередах. У 1948 р. у Бречі відкрито клуб на 150 місць. Також відкрито кілька ларків і магазинів. Згодом у Бречі почали роботу поштове відділення, майстерня побутового обслуговування. Наприкінці 80-х рр., коли колгосп очолював Віктор Івахненко, у Бречі було відкрито дитсадок. Крім того, у Бречі і Лубенці збудовано більше двох десятків цегляних будинків для колгоспників. Центральні вулиці сіл були заасфальтовані.

У той же час поступово починають припиняти існування початкові школи у Ховдіївці, Лубенці, Озередах через невелику кількість учнів. У Ховдіївці у 1963 р. двоє вчителів навчали двадцять двох учнів. До початку 90-х років припинили своє існування сільські клуби, крім брецького. Внаслідок аварії на ЧАЕС село Озереди було віднесено до 3-ї категорії забруднення, решту сіл – до 4-ї категорії.

За часів незалежності сільськими головами працювали Раїса Миколаївна Малиш (1990–2001 рр.), Ірина Василівна Гончаренко (з 2002 р.) – колишні вчителі Брецької ЗОШ. За цей період припинили існування школи у Гуринівці (2000 р.) та Бречі (2009 р.). Останню з кінця 70-х років послідовно очолювали М. М. Прокопенко, В. Ф. Корн, Р. М. Малиш, М. Г. Давиденко. Кількість учнів постійно скорочувалась. Якщо у 1970 р. навчалася 123 чол., то у 1983 р. – 80 чол., у 1998 р. – 51 чол., 2008 р. – 13 чол. Після ряду реорганізацій у 2003 р. припинило роботу сільгоспідприємство ПСП «Весна». На його базі було створено комунальне підприємство «Турбота», яке

сьогодні ледь животіє. У малих селах з об'єктів соціальної інфраструктури залишилися магазини у Гуринівці та Лубенці.

Значно скоротилася кількість населення. На початок 2014 р. у Бречі налічувалося 193 чол., Гуринівці – 103 чол., Лубенці – 57 чол., Новій Гуринівці – 9 чол., Озередах – 20 чол., Ховдіївці – 18 чол. Це майже у 3,5 разу менше, ніж 50 років тому.

Із 2006 р. у Бречі почало працювати ТОВ ПГ «Бреч». Товариство займається розведенням коней ганноверської породи та туристичним бізнесом. На території, де раніше розташовувалися колгосп, школа, дитсадок, споруджено житлові приміщення, котеджі для відпочиваючих, ресторан, стайні, манеж і т. ін. Туристично-готельний комплекс може розмістити до 75 осіб. Для відпочиваючих проживання у дерев'яних котеджах, уроки верхової їзди, прогулянки в кареті, прокат квадроциклів, велосипедів, риболовля, збір грибів, ягід. Функціонують 2 ресторани, сауна, басейн. Проводяться змагання з кінного спорту.

Останнім часом у Бречі збудовано Михайлівську церкву, магазин, адмінбудівлю, де містяться сільрада і пошта. Продовжують роботу ФАП, клуб, бібліотека. У селі проведено газ та водогін. Сьогодні центральна частина села має цілком міський вигляд.

Уродженцем Бречі є Володимир Ковеза – доктор наук, професор одного з вишів Москви. Також у цьому селі у 1923 р. народився Герой Радянського Союзу, учасник війни 1941–1945 рр. Олександр Васильович Плющ. У 50-60-х роках працював слюсарем Київського метробуду [66]. У Лубенці народився і провів юнацькі роки Юхим Тосенко – маловідомий український письменник. У 30-ті роки був репресований. Написав і видав кілька прозових творів. Останні роки прожив у м. Гола Пристань Херсонської області. На його честь названо одну з вулиць рідного села.

1. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / за ред. А. Кудрицького. – К., 1990. – С. 92.
2. Там само. – С. 965.
3. Фонди Корюківського історичного музею.
4. Русіна О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 164.
5. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648. – К., 2006. – С. 251, 433.
6. Там само. – С. 433.
7. Лукомский В., Модзалевский В. Малороссийский гербовник. – СПб., 1914. – С. 139.
8. Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. 5. – С. 172.
9. Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. – К., 2012. – Т. 2. – С. 276.
10. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 172.
11. Василенко Н. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. – Чернигов, 1908. – С. 112.
12. Там само. – С. 110.
13. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 173.
14. Кривошея В. Вказана праця. – С. 276.
15. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 173.
16. Кривошея В. Вказана праця. – С. 276.
17. Там само.
18. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 174.
19. Кривошея В. Вказана праця. – С. 277.
20. Там само. – С. 397.
21. Василенко Н. Вказана праця. – С. 139.
22. Там само. – С. 139.
23. Кривошея В. Вказана праця. – С. 209.
24. Там само. – С. 352.

25. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1867. – С. 117-118.
26. Кривошея В. Вказана праця. – С. 396.
27. Ситий І. Опис Менської сотні 1734 р. // Сіверянський літопис. – 2007. – №4. – С. 40.
28. ЦДІАК України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Кн. 23. – Арк. 345-349.
29. Опис Новгород-Сіверського намісництва. / за ред. Федоренка П. – К., 1931. – С. 359.
30. Там само.
31. Кривошея В. Вказана праця. – С. 396.
32. Там само. – С. 434.
33. Опис Новгород-Сіверського намісництва. – С. 359.
34. Там само.
35. Кривошея В. Вказана праця. – С. 55.
36. Опис Новгород-Сіверського намісництва. – с. 350
37. Ведомость состоящим в Малороссийской губернии селениям, с показанием в каких оные поветах и сколько в каждом платящих подати мужеска пола душ 1799-1801 // Описи Лівобережної України кінця 18 – початку 19 ст. / Упор. Ананьєва Т. – К., 1997. – С. 139.
38. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 175.
39. Там само. – С. 177.
40. ДАЧО. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 131., там само – Спр. 649. – Арк.145., Модзалевський В. Вказана праця. – С. 174.
41. Модзалевский В. Вказана праця. – С. 176-177.
42. Списки населенных мест Российской империи на 1859 г. XLVIII. Черниговская губерния. – СПб, 1866. – С. 158-159.
43. Там само.
44. ДАЧО. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 43, 61, 70, 76, 78, 80.
45. Хоменко Н. Моє село – життя мого колиска: рукопис.
46. Лукомский В., Модзалевский В. Вказана праця. – С. 164.
47. ДАЧО. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 77, 81, 84, 85, 88.
48. ДАЧО. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 81, 87-89.
49. Історія села Бреч Щорського району: машинопис – 1963.
50. ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 304-308.
51. Русов А. А. Описание Черниговской губернии. – Т. 2. – Чернигов, 1899. – С. 119.
52. Хоменко Н. Вказана праця.
53. Там само.
54. ДАЧО. – Ф. 145. – Оп. 2. – Спр. 198. – Арк. 164-168.
55. Історія села Бреч Щорського району.
56. Ісаков П. Програмні документи селянських повстанських загонів, що діяли на Лівобережній Україні в 1919-1921 роках // Сіверянський літопис. – 1999. – №3. – С. 52.
57. Населевець Є. Анархо-махновський повстанський рух на Чернігівщині у 1919-1921 рр. // Сіверянський літопис. – 2006. – №1. – С.78.
58. ДАЧО. – Ф. Р. 593. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 3-21.
59. ДАЧО. – Ф. Р. 942. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 9, 13, 17, 18.
60. ДАЧО. – Ф. Р. 942. – Оп. 1. – Спр. 209. – Арк. 1-2.
61. Історія села Бреч Щорського району.
62. Хоменко Н. Вказана праця.
63. Чернігівщина: енциклопедичний довідник. – С.601.
64. Хоменко Н. Вказана праця.
65. Історія села Бреч Щорського району: машинопис – 1963.
66. ДАЧО. – Ф. Р.1376. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 57.

В статье исследуется история поселений Бречского сельского совета Корюковского района Черниговской области.

Ключевые слова: Бречь, Полоницкие, крестьяне, евреи, школа.

The history of the settlement of Brech's village soviet in the district of Koruikiivka in Ghernihiv region as Brech, Lubenets, Hurynivka, Nova Hurynivka, Ozeredy and Chovdiyovka is this article.

Most of these settlement appeared in the 18th century. The history of their origin and social and economic development are shown up to our days.

The problem of the historical of these settlements is that in a number of the printed materials of soviet times the data wrong. The local soviet researches used mainly legends and tales for the determination of the time of the origin of the settlements and their development in the pre revolution time.

The period that was before the appearance of modern settlement is shortly examined from a neolith to the end of the 17th century, ancient settlements are mentioned on the territory of Lubenens and Chovdiyovka.

The founders of the villages and the first settlers are named. The process of becoming the settlements was not simple. The trades of the population were indicated too. The development of earth owning is shown in this article.

The history of Brech is closely connected with the family of Polonitsky – the founders and the owners of the village. The history of this family is investigated in this article. Other rich families such as Semenovy are also remembered. In the days of forming market relations the impoverishment of these families in the 19th century and at the beginning of a 20^{etn} century is shown.

Quite an interesting fact was the existence of jewish settlement on the territory of Brech. The society of jewish-farmers lasted here almost for 100 years till the autumn of 1941. Its last representatives were killed by Nazis.

The events of the insurgent movement of the 20s 20th century are mentioned in the article. There were detachments under the leadership of Petrenko and Rak on this territory. The process of agricultural collectivization is shown frifly. The victims of the famine (1932-1933s) are mentioned too.

The attention is also paid of the events of Great Patriotic war (1941-1945).

The process of the development of these settlements after war is shown.

Keywords: Brech, Polomytsky, peasants, jews, school.

